

פוקד עוון אבות על בנים

ויעבר ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת: נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחסאה ונקה לא ינקה פקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים: (שמות לד ו-ז).¹

ה' ארך אפים ורב חסד נשא עון ופשע ונקה לא ינקה פקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים: (במדבר יד יח).²

לא תשתחוה להם ולא תעבדם פי אנכי ה' אלהיך אל קנא פקד עון אבת על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי: (שמות כ ה).³

לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו: (דברים כד טז).⁴

הנפש החטאת היא תמות בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא בעון הבן צדקת הצדיק עליו תהיה ורשעת הרשע עליו תהיה: (יחזקאל פרק יח פסוק כ).⁵

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ו⁶

¹ בעת פסילת הלוחות השניים מתגלה הקב"ה שנית למשה (יש שרואים במעמד זה את המשך ההתוועדות בנקרת הצור שבסוף פרק לג) וקורא איתו קריאה (תפילה) מיוחדת המסמלת את התרצות הקב"ה לאחר חטא העגל, אך מכילה גם אזהרה לבאות. (לגבי השאלה מי קרא למי ומי קרא בשם ה' ומי אמר תפילה זו בפעם הראשונה, ראה פרשני המקרא שם ובפרט רס"ג, רש"י ואבן עזרא וזה נושא נכבד שצריכים לדון בו בפעם אחרת). חז"ל לקחו את פסוק ז וחתכו אותו אחרי המילה ונקה (בניגוד ברור לטעמי המקרא) וחתברוהו עם פסוק ו: ה' ה' אל רחום וחנון וכו' (ראה שם במקרא) ויצרו את תפילת יג מדות שאנו אומרים תדיר ובפרט בימים הנוראים. חיתוך זה מותיר את החלק הקשה של הפסוק: "פוקד עוון אבות על בנים וכו'" מחוץ ליג מידות בסדר תפילותינו ודווקא בו אנו מבקשים להתמקד.

² וחזרו הדברים בשבע מדות של פרשת שלח לך לאחר חטא המרגלים, בהם, כך נראה, נעזר משה בסוד הקריאה שלמד מפי הקב"ה בלוחות השניים. כאן משה מקצר ומונה רק שבע מדות וכבר עמדנו על ההבדל זה בדברינו [שבע מדות כנגד יג מדות](#) בפרשת שלח לך. אך דא עקא, שמשה מקצר דווקא במידות הטובות, אך לא בדברים הקשים, אותם שחז"ל הוציאו מיג המידות, כשהוא חוזר ואומר: "פוקד עוון אבות על בנים על שלשים ועל ריבועים". אגב, נראה שיש גם הבדל בפירוש מהם בני שלשים (נכדים או נינים) ובני ריבועים (נינים או בני נינים) בין הפסוק בשמות ובין הפסוק בספר במדבר וזה עניין אחר להתגדר בו – ראה המפרשים על פסוק זה.

³ כבר קדמו לחטא העגל וחטא המרגלים, דברי הקב"ה במעמד הר סיני, בדיבר השני "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני". וחזרו כמובן ונשנו בדברות ספר דברים פרשת ואתחנן פרק ה פסוק ט. כאן אין שום מדה טובה, שום רחום וחנון, אך אפיים או נוצר חסד לאלפים. ובמקומם: אל קנא הוא הפוקד עוון אבות על בנים, על שלשים ועל ריבועים. מאידך, הוא מסיים ואומר: "לשונאי" שאפשר שהוא פתח להקלה. בסה"כ יש לנו איפוא בתורה ארבעה אזכורים של "פוקד עוון אבות על בנים" והדבר (הקשה הזה) אומר דרשני. מה משמעותו? שהקב"ה מעניש את הבנים בגין מעשה אבותיהם?

⁴ ובספר מלכים ב פרק יד מסופר על אמציה בן יואש מלך יהודה שלאחר שהתחזק בממלכתו נקם באלה שמרדו באביו, אך רק בהם: "וְאֵת בְּנֵי הַמְּכִימִים לֹא הִמִּית כִּכְתוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְאָמֵר לֹא יוֹמְתוּ אָבוֹת עַל בְּנֵים וּבְנֵים לֹא יוֹמְתוּ עַל אָבוֹת כִּי אִם אִישׁ בְּחַטָּאוֹ יוֹמֵת". בהמשך נראה שניתן לנביא יחזקאל קרדיט רב על קביעת עקרון זה, עד כדי עימות עם דברי התורה (משה), אבל בתורה עצמה כבר מוצגת בספר דברים הדעה שאין פקידת עוון אבות על בנים ו"איש בחטאו יומת" ואיש בצדקתו יחיה. בשונה ממה שראינו בספרים שמות ובמדבר (וגם בדברים פרשת ואתחנן). לנושא זה הקדשנו גיליון מיוחד בשם [לא יומתו אבות על בנים – איש בחטאו יומת](#) בפרשת כי תצא. דף סה (של כי תצא) והדף הנוכחי (של כי תשא) משלימים זה את זה.

⁵ פרק שלם מקדיש יחזקאל לנושא חטאי אבות ובנים, נכון יותר למוטיב התשובה וההשתנות, לאפשרות של קלקול מחד גיסא ותשובה ותיקון מאידך גיסא. ראה פרק מיוחד זה שם: "מה לכם אתם משלים את המשל הזה על אדמת ישראל לאמר אבות יאכלו בסר ושיגי הבנים תקהינה ... הן כל הנפשות לי הנה כנפש האב וכנפש הבן לי הנה הנפש החטאת היא תמות". עיקר הפרק הוא המשל של אב צדיק שהוליד בן רשע והבן הרשע הוליד בן (נכד) שחזר להיות צדיק כסבא שלו. כל אחד מהם נידון לפי מעשיו, אומר יחזקאל וקובע כאמור: "הנפש החטאת היא תמות בן לא ישא בעון האב ואב לא ישא בעון הבן צדקת הצדיק עליו תהיה ורשעת רשע הרשע עליו תהיה". בני ישראל, קהל שומעיו של יחזקאל אומרים: "לא יתכן דרך אדני" והוא שב ועונה להם: "הדרך לא יתכן הלא דרכיכם לא יתכנו: בשוב צדיק מצדקתו ועשה עול ומת עליהם בעולו אשר עשה ימות: ובשוב רשע מרשעתו אשר עשה ועשה משפט וצדקה הוא את נפשו יחיה". וכך מתברר שלא רק בדיון על שכר ועונש עסקינן, אלא במוטיב התשובה. מדיון פילוסופי על שכר ועונש, צדק ורשע בין דורות, עובר יחזקאל לקריאה לעם לחזור בתשובה, לחזור לחיים, ולא להתייאש מהסבל והפורענות, כפי שהוא מסיים שם בפסוקים שאנו מצטטים בהרחבה בתפילות הימים הנוראים: "החפץ אהפך מות רשע נאם אדני ה' הלווא בשובו מדרךיו ויחיה ... כי לא אהפך במות המת נאם אדני ה' והשיבו ויחיה". לא בכדי מסומן פרק זה כפרק ח"י.

⁶ לא מצאנו משניות בנושא, לפיכך נלך כסדר ממדרשי ההלכה אל הגמרא ומהם אל מדרשי האגדה ונשלים במפרשי המקרא ככל שנספיק. ובוודאי שלא נכסה את כל המקורות והמפרשים בעניין חשוב ומורכב זה.

"פוקד עון אבות על בנים", בזמן שאינן מסורגין.⁷ או בזמן שהן מסורגין? הא כיצד?⁸ רשע בן רשע בן רשע; רבי נתן אומר: קוצץ בן קוצץ בן קוצץ.⁹ כיון ששמע משה את הדבר הזה: "ויקוד ארצה וישתחו" (שמות לד ח). אמר: חס ושלום, אין בישראל רשע בן רשע בן רשע.¹⁰ - כשם שמידת פורענות לארבעה דורות, כך מדת הטוב לארבעה דורות? תלמוד לומר: "לא לפים". אי לאלפים, שומע אני מיעוט אלפים שניים? תלמוד לומר: "לא לפ" דור" (דברים ז ט), לאין חקר ואין מספר.¹¹

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כ

כתוב אחד אומר: "פוקד עון אבות על בנים" וכתוב אחד אומר: "אב לא ישא בעון הבן ובן לא ישא בעון האב" (יחזקאל יח כ), אם היו אבות זכאין תולה להן ואם לאו אין תולה להן.¹² מושלו משל למה הדבר דומה? לאחד שלוח מן המלך מאה מנה וכפר בו.¹³ בא בנו ולוח מן המלך מאה מנה וכפר בו, ובא בן בנו ולוח מן המלך מאה מנה וכפר בו. לרביעי אין מלוין אותו מפני אבותיו שהיו כפרנין. וכן הוא אומר: "אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו" (איכה ה ז), אל תהי קורא "עונותיהם סבלנו", אלא "עונותינו סבלנו". מי גרם לנו לסבול עונות נפשינו? אבותינו שהיו כפרנין.¹⁴

"פוקד עון אבות על בנים", יכול על יוצאי ירך בלבד? תלמוד לומר: ועל בני בנים. יאמר זה שאילו כן, הייתי אומר: הא אין תולה, אלא להן בלבד. מנין לשלושה וארבעה דורות? תלמוד לומר: "על שלשים ועל רבעים לשנאי".¹⁵

ספרי במדבר פרשת שלח פסקא קיב

- ⁷ או מסורגין, היינו שכולם ברצף עוברי עבירה ולא אחד צדיק ואחד רשע, כמו לסירוגין בלשון ימינו.
- ⁸ או שמא ההפך? אולי הפסוק מדבר דווקא על מקרה של מסורגים: רשע, צדיק, רשע וכו'?
- ⁹ לא, אומר המדרש, מדובר במקרה שאינם מסורגים. ומכאן כנראה לקח הקליר את פיוטו הידוע לפורים: "אין קוצץ בן קוצץ". והרי לנו גם מענייני דימא, פורים אחד כותלנו.
- ¹⁰ היינו שהאזהרה "פוקד עון אבות על בנים" וכו' היא תיאורטית ו"אין מצב" של שלושה דורות של רשעים ברצף. ראה מקבילה במדרש תנאים לדברים פרק ה: "פוקד עון אבות על בנים - כששמע משה כך, נרתע לאחוריו ונבהל, עד שאמר לו: בזמן שאינן מסורגין. או אפילו הן מסורגין? תלמוד לומר: לשונאי - רשע בן רשע בן רשע. ר' נתן אומר: קוצץ בן קוצץ בן קוצץ. כיון ששמע משה את הדבר הזה, מיד וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו (שמות לד ח). אמר: חס ושלום אין בישראל קוצץ בן קוצץ בן קוצץ". אך מה עם בן ישיר, שני דורות, רשע בן רשע? מכאן, עכ"פ ממשיך המדרש בשבח המידה הטובה כנגד הפורענות.
- ¹¹ ראה הפסוקים שם בדברים, פרשת ואתחנן: "וַיִּדְעַתְּ כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא הָאֱלֹהִים הָאֵל הַנֶּאֱמָן שִׁמְרֵי הַבְּרִית וְהַחֲסֵד לְאֶהֱבֵי וּלְשִׁמְרֵי מִצְוֹתָיו לְאֶלֶף דֹּר: וּמִשְׁלֵם לְשִׁנְאָיו אֵל פְּנֵי הָאֲבִידוֹ לֹא יֵאָחַר לְשִׁנְאָו אֵל פְּנֵי יִשְׁרָאֵל לֹא זָכִינוּ לְהַבִּין מְדוּעַ "לְאֶלֶף דֹּר" הוּא יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר "לְאֶלֶפִים" (ראה רש"י ואבן עזרא על הפסוקים שם בפרשת ואתחנן). עכ"פ ראה מדרשים משלימים, תוספתא סוטה פרק ד: "אין לי אלא מדת פורענות שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו, מדת הטוב מנין? אמרת מרובה מדת הטוב ממדת הפורענות על אחת מחמש מאות. במדת פורענות כתיב פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים, במדת הטוב כתיב ועושה חסד לאלפים. הוי אומר: מרובה מדת הטוב ממדת פורענות על אחד מחמש מאות". ושוב מדרש תנאים לדברים פרק ה: "ועושה חסד לאלפים - יכול כשם שמדת פורענות לארבעה דורות, כך מדה טובה לארבע דורות? תלמוד לומר: ועושה חסד לאלפים. או לאלפים שומע אני מיעוט אלפים שנים? תלמוד לומר: לאהבי ולשומרי מצותי לאלף דור, דורים לאין חקר ולאין מספר, כענין שנאמר: וחסדי ה' מעולם ועד עולם על יראיו (תהלים קג יז)".
- ¹² מדרש מכילתא דרשב"י הוא הראשון שמצאנו שמעורר את השאלה של הסתירה בין "פוקד עון אבות" ובין "איש בחטאו יומת", אלא שמשום מה הוא מעדיף את הפסוקים ביחזקאל על פני הפסוק בדברים (ראה הפסוקים שהבאנו בעמוד הראשון). ומה תשובתו? "אם היו אבות זכאין תולה להן ואם לאו אין תולה להן". נראה להסבירה כך: הכלל של יחזקאל "הנפש החוטאת היא תמות" ושל משה "איש שבחטאו יומתו" הוא הקובע; ואת הפסוק "פוקד עון אבות" יש להסביר במוטיב ההתחשבות בזכות אבות. אם היו האבות צדיקים, אפשר שייתלה (יומתק, יידחה) עונשם של הבנים, אבל אם לא, אזי יפקד עליהם עונם. כפי שהוא ממשיך ומסביר במשל מיוחד.
- ¹³ כפר, התכחש לחוב. אולי גם כפר במלך עצמו, כמו "ראית את אבא?" בשמות רבה כו ב. אבל מהמשך המדרש לא משתמע כך.
- ¹⁴ מדובר ברצף של רשעים שלווים מהמלך וכופרים בו. אילו בשרשרת הדורות היה גם אב צדיק אחד, שלוה והחזיר, היו תולים לבנים, נותנים להם הזדמנות, וסולחים לחטאיהם בשל זכות אבות. אבל אין המצב כך, אלא דומה לרשע בן רשע בן רשע (שאינן מסורגין) במכילתא דרבי ישמעאל לעיל. אבל עיקר העונש הוא על "חטאי נפשותינו" וחלקם של האבות הוא רק בזה שלא תלו לבנים. ראה איך "על הדרך" הדרשן גם פותר את הפסוק באיכה: "אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו" - "עונותינו סבלנו", אומר הדרשן. ונשאיר לשואבי המים להסביר מה בדיוק המשמעות של ההלוואה מהמלך ולהחיש לנו את תשובותיהם.
- ¹⁵ הרי לנו סיום מפתיע ומאד אופטימי של פירוש "פוקד עון אבות" עד דור רביעי, כולל המילה "לשונאי". לא שהנין סובל בשל חטאי סבא רבה שלו, אלא ההפך בדיוק, הסבא יכול היה לתלות גם לנכד וגם לנין, מספיק שיהיו מסורגין, אבל מה לעשות וכולם רשעים. רק במקרה קיצוני זה מתקיים "פוקד עון אבות על בנים". ראה שוב לעיל שעל בשורה זו שמח משה: "כיון ששמע משה את הדבר הזה: ויקוד ארצה וישתחו, אמר: חס ושלום, אין בישראל רשע בן רשע בן רשע". איך שהדרשנים מצליחים להפוך את הפסוקים על פניהם ולדרוש אותם לטובה! תולה גם "לשונאי" עד דור שלישי ורביעי.

"הַכֹּהֵן תִּקְרָת הַנֶּפֶשׁ הֵהוּא עֲוֹנָה בָּהּ" (במדבר טו לא)¹⁶ ... או אפילו עשה תשובה?¹⁷ תלמוד לומר: עוונה בה - ולא כל זמן שעשה תשובה ... ר' ישמעאל אומר: עוונה בה למה נאמר? לפי שהוא אומר "פוקד עון אבות על בנים" (שמות כ ה) - יכול אף ע"ז תהא נפקדת על בנים על שלשים ועל רבעים? תלמוד לומר: עוונה בה.¹⁸

מסכת סנהדרין דף כז עמוד ב

גמרא. מנהני מילי?¹⁹ - דתנו רבנן: "לא יומתו אבות על בנים" (דברים כד טז), מה תלמוד לומר? אם ללמד שלא ימותו אבות בעון בנים ובנים בעון אבות - הרי כבר נאמר: "איש בחטאו יומתו". אלא, לא יומתו אבות על בנים - בעדות בנים, ובנים לא יומתו על אבות - בעדות אבות.²⁰ ובנים בעון אבות לא? והכתיב: "פוקד עון אבות על בנים" (שמות לד) - התם כשאוחזין מעשה אבותיהן בידיהן. כדתינא: "ואף בעונות אבותם אתם ימקו" (ויקרא כו לו) - כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם.²¹ ... ולא? והכתיב: "וכשלו איש באחיו" (ויקרא כו לו) - איש בעון אחיו, מלמד שכולך ערבים זה בזה! - התם שהיה בידם למחות ולא מיחו.²²

מסכת ברכות דף ז עמוד א

ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי: שלושה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו. בקש שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו ... בקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם ונתן לו ... בקש להודיעו דרכיו של הקב"ה ונתן לו, שנאמר: "הודיעני נא את דרכיך ואדעך" (שמות לג יג); אמר לפניו: ריבוננו של עולם! מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו? אמר לו: משה, צדיק וטוב לו - צדיק בן צדיק, צדיק ורע לו - צדיק בן רשע, רשע וטוב לו - רשע בן צדיק, רשע ורע לו - רשע בן רשע.²³

¹⁶ מדובר שם בדין המיוחד של שגגת עבודה זרה הן של הציבור (שמביאים על כך קרבן מיוחד שנקרא פר העלם דבר) והן של היחיד. ובמקצת עניין זה דנו בדברינו **וכי תשגו** בפרשת שלח לך. אך בהמשך, מדבר הכתוב על מי שעושה ביד רמה, על מזיד עבודה זרה, ככתוב שם: "והנפש אשר תעשה ביד רמה ... ונקרתה הנפש ההוא מקרב עמה: כי דבר ה' בזה ואת מצותו הפר הכרת תכרת הנפש ההוא עונה בה".

¹⁷ שאולי בגלל החומרה המיוחדת של עבודה זרה וכפי שהתורה אומרת שם: "את ה' הוא מגדף", לא תועיל תשובה? והתשובה שנראה מיד היא שתשובה כן מועילה, גם במקרה זה. (אך ראה ברמב"ם הלכות תשובה פרק א הלכה ד שאולי בעבודה זרה אין הדברים כ"כ פשוטים).

¹⁸ לפני שאנחנו עורכים השוואות עם פסוקים ביחזקאל או אפילו בספר דברים עם הפסוק בספר שמות "פוקד עון אבות", הרי לנו מספר במדבר מדרש ספרי, שאפילו בעבודה זרה, או שמא דווקא בעבודה זרה, אין פקידת עוונות לדורות נוספים, לא על בנים, לא על שילשים ובוודאי לא על ריבעים. והכל בגלל המילה "בה" (או שמא "בר") - עוונה בה ולא בדורות הבאים. וכבר העירו פרשני הספרי שזה פלא גדול שהרי הפסוק שהוא מביא: "פוקד עון אבות" הוא בדיוק על הדיבר השני: לא יהיה לך אלהים אחרים על פני - על איסור עבודה זרה שעליו נאמר "אל קנא". ראה גם מדרש תנאים לדברים פרק ה: "אל קנא - בקנאה אני נפרע מעבודה זרה, אבל בדברים אחרים אל רחום וחנון". ושם גם: "אל קנא - אני שליט בקנאה ואין הקנאה שולטה בי". בא ספר במדבר ומגביל את הקנאה של ספר שמות, אם לא מפקיע לגמרי את הפשט של "פוקד עון אבות על בנים". ולא ברור מה דעתו לגבי עבירות שאינן עבודה זרה. האם יצטרף לדעת המכילתות לעיל? האם בהן כן יהיה "פוקד עון אבות" הגם שאינן חמורות כעבודה זרה. מדרש זה דורש ללא ספק עיון מיוחד.

¹⁹ הגמרא מנה בדין קרובים שפסולים להעיד, בעקבות המשנה שם הקובעת: "ואלו הן הקרובים: אחיו ואחי אביו, ואחי אמו וכו' ", ושואלת דנינו לנו פסול של קרובים לעדות או לדין.

²⁰ זה הדין העיקרי שהגמרא ביקשה להסיק מפסוק זה. לגבי העקרון שאדם מת רק בגין חטאיו הוא, מספיק הסיפא של הפסוק: "איש בחטאו יומתו". מכאן עוברת הגמרא לנושא שלנו והעיומות הוא בין פסוקי התורה בלי להזדקק לספרות הנביאים כנ"ל במכילתא.

²¹ זה התירוץ המרכזי שהתלמוד מציע, שמצוטט במקורות רבים, כולל רש"י בפרשתנו שמוסיף חיזוק מהמילה "לשווא" שבפסוק (בשמות כ). ולא ברור אם הסבר זה מצטרף לדעה של המכילתות, ומפרשים הספרי אכן נחלקים אם הבן הרשע שאוחז במעשה אביו הרשע נענש גם על מעשי אביו, או רק שאין תולים לו כמכילתות לעיל. ועכ"פ, ראה המשל בפסיקתא דרב כהנא כה - סליחות, שאוחז לשון הגמרא אבל מצטרף למכילתות לעיל: "פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים. (משל) לארבע דיוטות זו למעלה מזו וזו למעלה מזו. בזו יין ובזו שמן, ובזו דבש ובזו מים. נפלה דליקה באחת מהן, הם מכבות זו את זו. אבל אם היו כולם של שמן, כולן נשרפות. כך, בזמן שהם תופשין מעשה אבותם, דור אחר דור, דור אחר דור, הם נידונין על ידם. אבל אם היו משורגין, דור אחד צדיק דור אחד רשע - לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות (דברים כד טז). באותה שעה שמח משה ואמר: אין בישראל קוצץ בן קוצץ". המשל של חביות של שמן שמבעירות ומלבות זו את זו, יכול אולי לתת גם הבנה טובה בנמשל. יש השפעה בין הדורות. רשע בן רשע בן רשע, אף פעם לא יכול להיות נדון בפני עצמו. יש השפעה של הדורות ויש השלכות. ברור שהוא סובל ומושפע ממעשי אבותיו. אף אדם איננו עולם סגור לעצמו. ראה הניסוח המיוחד של הדילמה המרכזית בה אנו דנים במשנת רבי אליעזר פרשה ה עמוד 95: "אין אתה יכול לומר שאם היה האב רשע והבנים צדיקים, שהוא פוקד את רשע האב עליהן, שאין זה מדת הדין. ואין אתה יכול לומר שהוא תופס כל אחד בחובתו, שאין כאן מדת רחמים". לדון כל אדם לעצמו, אין זו מידת הרחמים!

²² כאן גלשנו לנושא של הערבות ההדדית, עליו הרחבנו בדברינו **כל ישראל ערבים זה בזה** בפרשת בחוקותי. ראה בפרט המשל שם על האגוז שאם מוזז כל הערימה מתדרדרת וכן על השה שאם לוקה באחד מאבריו, מיד כל שאר האיברים מרגישים.

²³ הדיון כאן הוא בשכר ועונש, צדיק ורע לו רשע וטוב לו, ואנו חוזרים לפרק לג בספר שמות לנקרת הצור ולי"ג המדות. ראה הערה מס' 1 לעיל. להבין את נושא שכר ועונש הוא להבין את הנהגת ה' בעולם הוא סוד טמיר ונעלם, הוא לדעת את ה'. ראה בגמרא שם שרבי מאיר סבור שמשא באמת לא נענה במשאלה זו: "שתים נתנו לו ואחת לא נתנו לו, שנאמר: וחונתי את אשר אחי - אף על פי שאינו הגון, - ורחמתי את אשר ארחם - אף על פי שאינו הגון". זה רבי מאיר שהיה תלמידו הנאמן של אלישע בן אבויה שיצא

איני? והא כתיב: "פוקד עון אבות על בנים", וכתוב: "ובנים לא יומתו על אבות" ורמינן קראי אהדדי ומשנינן: לא קשיא, הא - כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, הא - כשאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם!²⁴ אלא, הכי קאמר ליה: צדיק וטוב לו - צדיק גמור, צדיק ורע לו - צדיק שאינו גמור, רשע וטוב לו - רשע שאינו גמור, רשע ורע לו - רשע גמור.²⁵

במדבר רבה יט לג, פרשת חקת

זה אחד מג' דברים שאמר משה לפני הקב"ה ואמר לו: למדתני.²⁶ אמר לפניו: רבש"ע, מנין ישראל יודעין מה עשו? לא במצרים נתגדלו? וכל מצרים עובדי עבודת כוכבים הם! וכשנתת את התורה לא נתת אותה להם ואף לא היו עומדין שם ... ולא נתת אותה אלא לי ... וכשנתת את הדברות לא נתת להם. לא אמרת "אני ה' אלהיכם", אלא "אנכי ה' אלהיך", לי אמרת! שמא חטאתי? אמר לו הקב"ה: חייך יפה אמרת, למדתני. מכאן ואילך אני אומר בלשון "אני ה' אלהיכם".²⁷

השנייה, כשאמר לו הקב"ה: פוקד עון אבות על בנים. אמר משה: רבש"ע כמה רשעים הולידו צדיקים, יהיו נוטלין מעונות אביהם? תרח עובד צלמים ואברהם בנו צדיק. וכן חזקיה צדיק ואחז אביו רשע. וכן יאשיה צדיק ואמון אביו רשע. וכן נאה שיהו הצדיקים לוקין בעון אביהם?! אמר לו הקב"ה: למדתני, חייך שאני מבטל דברי ומקיים דבריך, שנאמר: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות" (דברים כד טז), וחייך שאני כותבן לשמך שנאמר: "ואת בני המכים לא המית ככתוב בספר תורת משה אשר צוה ה' וגו' ". (מלכים ב יד).²⁸ השלישית כשאמר לו הקב"ה עשה מלחמה עם סיחון ... ומשה לא עשה כן ... א"ל הקב"ה: חייך שאני מבטל דברי ומקיים דבריך, שנאמר: "כי תקרב אל עיר להילחם עליה וקראת אליה לשלום" (דברים כ ז).²⁹

במדבר רבה ט מח, פרשת נשא

"וכתב האלות האלה הכהן" - זה משה. "בספר" - זה הלוח שהיה כתוב בו: "פוקד עון אבות". וכי הוא כתבן? והלא הקב"ה כתבן! אלא לפי שטעו ישראל, לא נתנן הקב"ה אלא למשה. כמו שאתה אומר: "ויתן אל משה" (שמות לא יח). ולכך נקראו על שמו כאילו הוא כתבן.³⁰

לתרבות רעה בשל שאלות קשות על שכר ועונש כשראה בן שהלך בשליחות אביו למצוות שילוח הקן (ירושלמי חגיגה ב א, רות רבה ו ד).

²⁴ הגמרא כאן שואלת מהגמרא בסנהדרין הקודמת (מהעיקרון של אוחזים או לא אוחזים מעשה אבותיהם). כיצד זה רע לצדיק בן רשע אם אינו אוחז מעשה אבותיו! ראה מדרש במדבר רבה להלן שזו בדיוק שאלת משה "כמה רשעים הולידו צדיקים", כגון אברהם בן תרח.

²⁵ תשובת הגמרא היא בכיוון אחר של צדיק גמור וצדיק שאינו גמור. ולפי שאין צדיקים גמורים ואין רשעים גמורים, מכאן סלולה הדרך לתשובה הקלאסית שצדיקים מקבלים את עונש מעט עבירותיהם בעולם הזה על"מ שינחלו העולם הבא, והרשעים מקבלים שכר מעט מצוות שעשו בעולם הזה, כדי שיקבלו את מלוא עונשם בעולם הבא (ספרי דברים פרשת האזינו פיסקא שז "אל אמונה ואין עוול" הוא המקור?). נושא שכר ועונש הוא כידוע מהשאלות הקשות באמונה ולא זכינו לדעת נסתרות דרכי הבורא ואכמ"ל.

²⁶ הקב"ה הודה למשה שלימד אותו.

²⁷ זו אחת מהסניגוריות של משה על עם ישראל אחרי חטא העגל. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [והלוא אין בה ממש](#) וכן [לא יהיו שתי הפנים בכעס](#) בפרשה זו. גם את הטענה שבעשרת הדברות נאמר "אנכי ה' אלהיך" בלשון יחיד וכביכול רק למשה, ראינו כבר בדברינו [פתח באנכי](#) בפרשת יתרו השתא. והתיקון של הקב"ה שמכאן ואילך יאמר בלשון רבים "אני ה' אלהיכם", אפשר שהוא בבחינת אזהרה: יותר לא אקבל תירוצים כגון אלה (שוודאי רק לשם סניגוריה נאמר) ואפשר שיש כאן שוב את הרעיון של ערבות הדדית של עם ישראל שתמנע מהם חטא רחב. כולם שמעו "אני ה' אלהיכם" ויסייעו זה לזה.

²⁸ ה"למדתני" כאן שונה באופן קטגורי מה"למדתני" לעיל. ולעצם השאלה הבסיסית שלנו, נראה שכאן נאמרים הדברים באופן המפורש ביותר ובלי להזדקק לספרות הנביאים. ויש להם משנה תוקף בשל מעמדו המיוחד של ספר דברים עליו הרחבנו בדברינו [ספר דברים - משנה תורה](#) בפרשת דברים. בנקרת הצור ובמעמד הר סיני נאמר "פוקד עון אבות", אך בערבות מואב, ערב הכניסה לארץ נאמר: "לא יומתו אבות על בנים ובנים על אבותם". והסכימה דעתו לדעת המקום ודעת המקום לדעתו וזכה משה שתקרא התורה על שמו. ראה דברינו [זכרו תורת משה](#) בשבת הגדול.

²⁹ המקרה השלישי בו אמר מהקב"ה למשה: יפה למדתני והסכים לדעתו הוא הקריאה לעיר לשלום, כולל במלחמת סיחון שהיא לכאורה בניגוד לציווי של השמדת שבעת העמים. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [וקראת לשלום](#) בפרשת שופטים והראינו שם שגם יהושע נהג כך בכיבוש הארץ (עפ"י המדרש לפחות). ראה מקבילה למדרש זה בדברים רבה ה יג ובתנחומא שופטים.

³⁰ ראה המדרש שם שדורש באריכות ובאופן סמלי את פרשת סוטה על עם ישראל וחטאיו. והכנה המכפר הוא משה. מדרש זה צועד צעד נוסף מול ה"למדתני" הראשון של המדרש הקודם. לא רק טענה של "אנכי ה' אלהיך" ולא "אלהיכם", אלא שבירת הלוחות ממש על מנת למחות (למחוק) את "אל קנא פוקד עון אבות על בנים" שכתוב בהם! בסופו של דבר, ניתנו הלוחות השניים וחזר הפסוק ונחקק בהם, אבל אולי באופן רך יותר ועם מבט לדברים האחרים שעתידיים להיכתב בספר דברים. ראה דברינו [לוחות שניים כראשונים?](#) בפרשת עקב ובפרט את מדרש שמות רבה מו א שהבאנו שם: "... התחיל מצטער על שבור הלוחות. אמר לו הקב"ה: אל תצטער. בלוחות הראשונות לא היו אלא עשרת הדברות בלבד, ובלוחות השניים אני נותן לך שיהא בהם הלכות מדרשות ואגדות". הלוחות השניים הכללו את התורה שבע"פ. והיו ההלכות הדרשות והאגדות שהיו שם, היו כנראה כלולים גם המדרשים שהבאנו לעיל שמצמצמים את התוקף של "פוקד עון אבות" ומשלימים אותו עם הכלל הנגדי: "לא יומתו אבות על בנים ובנים על אבותם".

מסכת מכות דף כד עמוד א

אמר ר' יוסי בר חנינא: ארבע גזירות גזר משה רבינו על ישראל, באו ארבעה נביאים וביטלו. משה אמר: "וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב" (דברים לג כח) - בא עמוס וביטלה, שנאמר: "חדל נא מי יקום יעקב כי קטון הוא" ... משה אמר: "ובגויים ההם לא תרגיעי" (דברים כח סה) - בא ירמיה ואמר: "הלוך להרגיעו ישראל" (ירמיה לא א). משה אמר: "פוקד עון אבות על בנים" (שמות לד ז) - בא יחזקאל וביטלה: "הנפש החוטאת היא תמות" (יחזקאל יח כ). משה אמר: "ואבדתם בגויים" (ויקרא כו לח) - בא ישעיהו ואמר: "והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור" (ישעיהו כז יג).³¹

אבן עזרא הפירוש הקצר שמות לד ז

פוקד עוון אבות – גם זאת מדת רחמים, שיאריך לאב עד בוא הבן. ואם הבן טוב לא יפקד עון האב עליו.³²

משנת רבי אליעזר פרשה ה עמוד 95

"פוקד עון אבות על בנים, על שלשים ועל רבעים". אין אתה יכול לומר שאם היה האב רשע והבנים צדיקים, שהוא פוקד את רשע האב עליהן, שאין זה מדת הדין. ואין אתה יכול לומר שהוא תופס כל אחד בחובתו, שאין כאן מדת רחמים.³³ ואיזו היא מדת רחמים? תולה לאב עד ארבעה דורות. שאם היה אחד מן הארבעה דורות צדיק, הרי האב ניצל. לא נמצא אחד מן הארבעה דורות צדיק, כל אחד ואחד נתפס על מעשיו.³⁴ שלא תאמר "פוקד עון אבות" לשון קצף הוא. אלא צא ולמד משלוש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן: דבר הלמוד מעניינו. במה כל הענין מדבר? ברחמים. שנאמר: "ה' ה' אל רחום וחנון". כשהוא אומר: "פוקד עון אבות על בנים", לשון רחמים הוא - שהוא תולה לאבות עד ארבעה דורות, שאם היה אחד מן הארבעה דורות צדיק, הרי הוא מצילן.³⁵

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: ראה מדרש בראשית רבתי פרשת וישב עמוד 177 בוויכוח הגדול שהיה בין מידת הדין והמלאך מיכאל, באשר לאחריות הדורות על חטא מכירת יוסף, שאם השבטים לא נעשו, משהו חייב היה ליתן את הדין. ואלה כידוע עשרה הרוגי מלכות. ושם הדברים הפוכים. מיכאל טוען "לא יומתו אבות על בנים", ומידת הדין טוענת "פוקד עוון אבות על בנים" גם אם זה יותר מארבע דורות. הדין חייב להיעשות. הפוך מכל מה שראינו. ונראה שמדרש זה שייך למדרשי "צידוק הדין". ראה שם!

³¹ זו הסיימת למסכת מכות שחזרנו והבאנו מספר פעמים. שלוש מהגזרות נוגעות לגלות ולמצבו של עם ישראל כלפי הגויים ואינם "להלכה". המקרה של יחזקאל שונה מכולם, אם לא להלכה ולמעשה, ודאי למחשבת ההלכה. והתמיהה בעינה עומדת מדוע מתעלם ר' יוסי בר חנינא מהפסוק שמשע עצמו אמר בספר דברים: "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומתו" ומה החידוש של יחזקאל! אולי המפתח הוא במילה "ביטול". אין צורך בהסברים ומיצוע בין הפסוקים. גם באוחרים במעשי אבותיהם, גם ברשע בן רשע, "איש בחטאו יומת" וכל אחד לעצמו ואין יותר פקידת עוונות מאב לבן. ונשמח לשמוע הסברים משואבי המים. ובאשר לפסוק המסיים מספר ישעיהו, ראה דברינו **האובדים והנדחים** בראש השנה.

³² התמקדנו במדרשים ולא נותר מקום רב לפרשני המקרא. איך פוקד עוון אבות הוא מדת הרחמים? שהקב"ה ממתין לרשעים עד ארבעה דורות ורק אז מתמלאת סאתם. באופן דומה מפרש ספורנו רק בלשון קשה יותר: "ממתין לאבד רשעי ארץ עד שתמלא סאתם. וזה המילוי הוא שגיגע עוונות למדרגה מן הרע שלא תהיה עמה תשובה". וצריך להסביר בפשט הפסוק ש"פוקד" איננו מעניש, אלא מגלגל, מושך לבן, לבני הבנים, עד דור רביעי לפני שהוא מתיימש מאותה משפחה. ואפשר שגם פירוש זה חוזר לדרשות המכילתאות בהן פתחנו ועל זה שמח משה שהרי מקרה נדיר הוא שארבעה דורות לא יהיה בהם צדיק אחד ולא בעל תשובה.

³³ אם כל אחד נידון לעצמו, בפרט במקרים של "חובה" (רשע), אם "איש בחטאו יומת", איפה מידת הרחמים?

³⁴ לא האב תולה לבנים, לא בזכות אבא צדיק תולים לבנים (משהים את דינם ונותנים להם הזדמנות), אלא בדיוק ההפך! תולים לאב בזכות הבנים. לא ממחרים להעניש אבא רשע, אלא מחכים ארבעה דורות אולי אחד מצאצאיו וצאצאי יתה צדיק ובזכותו יינצל האבא (סבא, סבא רבה). וכל זה, בהתבסס על המילה "פוקד" שהיא בכלל חיובית כמו שהמדרש ממשיך ומסביר.

³⁵ שלוש עשרה המידות מתחילות בשם הוויה שהוא מידת הרחמים. פעמיים: ה' ה' שהופכות גם את ה"אל" שבא אחריהם והוא בד"כ מידה תקיפה, ל"רחום וחנון". אז איך יכול להיות ש"פוקד" שבא אח"כ הוא "לשון קצף" או כעס ועונש? כאן באות ל"ג המדות שבהן התורה נדרשת ומסייעות ל"ג המדות של הנהגת הקב"ה את עולמו. אחת מהמדות שבהן התורה נדרשת היא: "דבר הלמוד מעניינו", היינו מתוך תוכנם של דברים. ולפי ש"כל העניין" של ל"ג המדות הוא רחמים, ממילא גם "פוקד עוון אבות" הוא רחמים – שעד ארבעה דורות של בנים ובני בנים, אם אחד מהם צדיק, האב/סבא ניצל. ואנו רק נחזק את בעל מדרש זה באזכור ש"פוקד" הוא לשון גאולת מצרים: "פקוד יפקוד אלהים אתכם". לשון פק"ד הוא גם יציאה מעקרות: "וה' פקד את שרה", פק"ד הוא גם להימנות עם הציבור: "לפקודיהם", לשון פק"ד גם מלווה את עשיית המשכן: "אלה פקודי המשכן" ועוד.